

ti vizsgálata is azt mutatja, hogy habár különböző részegységekből álló, de valójában egységesen irányított több ezer, sőt több százezer hektáros gazdaságok is működnek Magyarországon. Az ismeretek alapján valószínűsíthető, hogy más volt európai szocialista országban is hasonló birtokrendszerek alakultak ki.

A JELENLEGI BIRTOKSZERKEZET KIALAKULÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

A volt európai szocialista országok 1990-es rendszerváltozása után legtöbbször célul tűzték ki a nagyüzemi (szövetkezeti, állami gazdasági, kolhoz) rendszer megszüntetését és az egyéni, családi kisgazdaságok (az utóbbi Magyarországon az elképzelések szerint maximum 300 ha) gazdálkodásának általánossá tételét (*Schmitt, 1989, 1991, 1993; Schmitt et al., 1996; Deininger, 1995; Djurfeldt, 1996; Swinnen – Mathijs, 1997; Mathijs – Vranken, 2000*). Ezt részben az újonnan megválasztott, többségükben jobboldali orientált kormányok, részben egyes nyugat-európai agrárközgazdászok, részben az amerikai kremlinológusok (akiknek többsége korábban a különböző szocialista mezőgazdasági szervezeteket egységesen állami gazdaságokként kezelte), továbbá a velük egyetértő nemzetközi szervezetek, mint például az IMF és a Világbank kívánták, helyeselték, illetőleg követelték (*Lerman, 2001*). (A Világbank szakemberei még a 2000-s években is amiatt marasztaltak el egyes országokat, mert nem vált náluk teljessé a családi gazdálkodás a mezőgazdaságban, lásd *Lerman et al., 2004*.) Holott az IMF és a Világbank már akkor is olyan liberális kapitalista elveket képviselt, amelyek a hatékonyságot és a versenyképességet helyezték előtérbe. Úgy tűnik azonban, hogy a szocializmusból a kapitalista rendszerre történő áttérés kritériumának és feltételének tartották, hogy az áttérő országok minden téren a nyugati példát kövessék és semmit se tartsanak meg nem csak a politikai, de az ún. kommunista gazdálkodási rendből sem.

A VOLT SZOCIALISTA ORSZÁGOK MEZŐGAZDASÁGÁNAK TÖRTÉNELMI ÚTJA

Csakhogy a kelet- és kelet-közép-európai, továbbá a nyugat-balkáni országok más történelmi utat jártak be, mint a nyugatiak, más gazdasági és társadalmi viszonyok között éltek és fejlődtek és más értékrendjeik alakultak ki.

Így a családi gazdálkodásnak is jóval kevesebb hagyománya volt, mint a nyugat-európai országokban, ahol ez a forma több évszázados fejlődés következtében alakult ki.

A II. világháború előtti Magyarországon, Lengyelországban és Németország keleti, poroszországi részén a félféudális nagybirtokrendszer volt uralkodó. A török hódoltság alatti országokban pedig egészen a 19. sz. végéig, illetőleg a 20. sz. elejéig a nagybirtokos szpáhi rendszer volt általános. Oroszország nagy részén az 1861-es jobbágyfelszabadítás után a volt jobbágytelkeknek csak kb. 10%-ával rendelkeztek az egyéni parasztok, a többivel közös földként a faluközösség. A faluközösség vezetője, a sztároszta időről időre újra osztotta a földeket használatra a közösség tagjai között.

Nagyobb arányú kis családi gazdálkodás csak a 19. sz. végi – 20. sz. eleji földreformok során jött létre egyes országokban. A balkáni országokban a török hódoltság után, majd a többiek egy részében a II. világháború után földosztásokkal járó agrárreformok mentek végbe. A reformok erőteljesek voltak Bulgáriában a törököktől visszafoglalt területeken, továbbá az I. világháború utáni Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Romániában. Ezekben az országokban felosztották a nagybirtokok nagy részét. Ott tehát – rövid időre ugyan,

de – általánossá vált a családi gazdálkodás. Magyarországon és Lengyelországban is volt földreform, de egyik sem volt radikális. Magyarországon a Kisgazdapárttal koalícióban lévő Bethlen-kormány ideje alatt, 1920-ban az ország mezőgazdasági földterületének nem egészen 6%-át osztották fel a kisgazda *Nagyatádi Szabó István* földművelésügyi miniszterrel elnevezett földreform során. 1935-ben a mezőgazdasági földterületnek még mindig 48%-át foglalták el a 100 kh-on felüli és 30%-át az 1000 kh-on (1 katasztrális hold = 0,5755 hektár) felüli birtokok.

A Szovjetunió által elfoglalt és befolyásolt területeken a II. világháború utáni radikális földreformokat – amikor valóban a kis családi gazdálkodás vált általánossá – hamarosan felváltotta – Lengyelország és később Jugoszlávia kivételével – a politika által kikényszerített nagyüzemi szövetkezeti és állami gazdálkodási rendszer. A szovjet blokkhoz tartozó Lengyelországban rövid szövetkezetesítési kísérletek és az 1956-os lázadások után megmaradt az elmaradott technikájú, technológiájú, államilag korlátozott területű kisüzemi gazdálkodás. Ott állami gazdaságokat csak az északi és nyugati, Németországtól elcsatolt területeken, a német tulajdonosoktól kisajátított birtokokon szerveztek, a mezőgazdasági terület 19%-án. Jugoszláviában pedig a szovjet blokkból való kiválás után, szintén az 1950-es években fordították vissza a kollektivizálást.

A volt szocialista országok mezőgazdasági népességének társadalmi tudatát a szocializmus több évtizedes közös gazdálkodásának történelme is meghatározta. Ezalatt az idő alatt több generáció nőtt fel, amely számára ismeretlen vagy csak hírből ismert a családi gazdálkodás.

A közös gazdaságok a mindenütt jellemző kényszerítő szervezés és kezdeti vergődés után eltérő módon fejlődtek az egyes országokban és fejlődésük eltérően hatott munkásaik tudatára is. Hatékonyá, magas

hozamúvá válhattak ott, ahol a fejlesztésükre elegendő tőke állt rendelkezésre. Fokozatosan megfelelt e kritériumoknak a magyar termelőség és állami gazdaságok többsége. Ezek jelentős részében jól képzetté váltak a vezetők és megfelelő érdekeltséget teremtve jól szervezték a gazdálkodást. Viszonylag jól voltak ellátva tőkével a cseh-szlovák és a keletnémet termelőség szövetkezetek is, közel nyugat-európai szintű technikát és technológiát fejlesztettek ki, és magas hozammal termeltek. Adósak maradtak viszont a jó szervezéssel és a megfelelő érdekeltség kialakításával. Mindenesetre mindhárom országban elég magas, a korábbi kisüzeminél jóval magasabb életszínvonalat tudtak biztosítani a termelőség szövetkezetek dolgozóinak. Erre mutat az is, hogy a rendszerváltozások után sem oszlott fel a szövetkezetek jelentős része.

A többi kollektivizált mezőgazdasággal rendelkező ország jóval szegényebb volt az említett háromnál. A balti országok a Szovjetunió részeként hosszú ideig a mezőgazdaságtól történő elvonásoktól szenvedtek, majd a későbbiekben, amikor már a támogatások növekedtek ugyan, de a megfelelő fejlesztéshez nem eléggé, a központi irányított, rosszul szervezett, továbbra is alacsony színvonalú gazdálkodás és az abban való érdektelenség jellemezte őket. Erősen központosított, rosszul felszerelt és szervezett, alacsony színvonalú volt a gazdálkodás Bulgáriában és Romániában is. Ezekben az országokban népszerűbbé vált a rendszerváltozás után a családi gazdálkodás, bár egyesekben megmaradt vagy újraalakult a társas gazdaságok egy része. (Szlovákiában közel 90, Csehországban 70% körüli, Bulgáriában közel 60, Romániában 45, Észtországban 37% volt a 2000-s években a társas gazdaságok aránya.)

A NYUGAT-EURÓPAI MEZŐGAZDASÁG ÁTALAKULÁSA

Mindezek mellett a példaképnek tekintett nyugat-európai egyéni kisgazdasági minta

már a rendszerváltozás idején is átalakulóban volt, fennmaradásához mindenütt erőteljes állami támogatásra szorult. Bár a 20. században már a nyugat-európai kisüzemeket is gépesítették, de a kis méretek gátjaivá váltak a termelékenység megfelelő növekedésének.

Mind a tőke-termelékenység, mind a munkatermelékenység elmaradt a többi népgazdasági ágétól (jobb volt a helyzet például Észak-Amerikában, ahol a nagy szabad területek lehetővé tették az európai-nál lényegesen nagyobb családi gazdaságok kialakulását). A birtokosok tehát különböző módokon területük nagyobbítására törekedtek. Más kisgazdaságokat vásároltak fel vagy földeket béreltek, illetőleg társulásokot és szövetkezeteket hoztak létre, amelyekben nagyobb táblákba szervezték a közös, rendszerint specializált termelést – természetesen a tulajdonok megtartása mellett –, továbbá termékeiket közösen dolgozták fel és értékesítették.

A kisgazdaságok száma jelentősen visszaesett az évek során, így például 2005 és 2013 között 26,2%-kal csökkent a farmok száma az EU28-ban (kivéve Horvátországot). Ez évi 2,7%-os csökkenést jelentett. Ugyanakkor a mezőgazdasági terület nagyjából azonos nagyságú maradt. Magyarországon 2010 és 2013 között 15%-kal csökkent az egyéni gazdaságok száma, de nálunk a mezőgazdasági terület is csökkent.

A gazdaságok jelentős része tehát a kisebbek rovására igyekezett területét – és/vagy állatállományát – növelni és ily módon legyőzni a termelékenység emelkedését fékező korlátokat. Ennek volt az eredménye, hogy például a standard termelési érték (lásd 1. lábjegyzet) közel 56%-kal emelkedett az EU átlagában 2005 és 2013 között.

AZ EURÓPAI UNIÓ BIRTOKSZERKEZETE

Az Európai Unió birtokszerkezetét jelenleg részben az eredeti alapítók birtokszerkezete és abban a nagyobb gazdaságok tér-

nyerése határozza meg, részben az újonnan csatlakozók különböző összetételű magán- és társas gazdasági szerkezete (1. táblázat).

Az 1. táblázat azt mutatja, hogy az EU-országok átlagában és meghatározó többségében – mind a régiókban, mind az újakban – a 10 ha alatti családi gazdaságok vannak számszerűen nagyobb arányban, ugyanakkor a 100 ha-on felüli kisebbség birtokolja a mezőgazdasági terület nagy részét. A 28 ország átlagában a farmméret 16,1 ha volt, de a gazdaságok 3,1%-a adta a 100 ha-on felüliek mezőgazdasági területének 52,1%-át.

A birtoknagyságok – azaz a közös irányítással folytatott gazdálkodás a meghatározott nagyságú birtokokon – egyértelműbb, mint az egyéb besorolások. Az Eurostat különböző gazdaságszerkezeti kiadványai szerint a farmok 98%-a, mások szerint 96,2%-a volt egyéni vezetés alatt álló családi farm 2013-ban az EU 27, majd 28 országában. Kérdés, hogy az újonnan csatlakozott országok és a keletnémetek meglehetősen nagyarányú társas gazdaságait hova sorolják. Ugyanakkor az egyéni családi farmoknak különböző definícióival találkozunk a kiadványokban. A FAO definíciója szerint a családi farm olyan birtok, amelyet egy háztartás vezet és működtet és amelyben a munkaerő többsége a háztartásból kerül ki (*Agricultural statistics, 2016*).

Más megfogalmazás szerint: A statisztikában megfigyelt egység az a mezőgazdasági birtok (*holding*), amely mind technikailag, mind gazdaságilag egyéni vezetés alatt áll, és amely mezőgazdasági terméket állít elő. Ez 2010 óta 5 ha vagy annál nagyobb. Ha 1 ha-nál kisebb, akkor olyan farm, amely részben piacra termel vagy termelése meghalad egy bizonyos határt (*Agricultural census 2010, 2013; Farm structure statistics, 2015; Eurostat Pocketbooks, 2013*).

Megint más megfogalmazás szerint: Az EU gazdaságszerkezeti összeírásában gazdaságnak tekintenek minden, egy természetes személy (*natural person*) birtokában és

I. táblázat
A gazdaságok száma és a használt mezőgazdasági terület megoszlása a különböző méretkategóriákban 2013-ban

(M. e.: százalék)

Ország	Gazdaságok száma			Gazdaságok által használt mezőgazdasági terület		
	0-5	0-10	≥100	<2-5	<2-<10	≥100
	hektár					
EU28	66,3	78,1	3,1	6,2	11,4	52,1
Belgium	14,5	27,7	5,8	1,1	3,9	24,4
Bulgária	86,9	91,1	2,4	4,0	5,5	83,6
Cseh Köztársaság	18,6	37,4	17,6	0,2	1,2	87,8
Dánia	6,8	26,7	20,3	0,1	2,3	69,0
Németország	8,6	24,3	12,3	0,3	2,2	57,0
Észtország	33,0	53,7	9,3	1,7	4,7	73,5
Írország	7,0	18,2	3,4	0,6	3,0	23,2
Görögország	76,7	88,9	0,2	17,5	29,5	34,8
Spanyolország	52,5	67,1	5,4	4,4	8,7	55,5
Franciaország	24,6	33,3	20,7	0,8	1,9	61,9
Horvátország	69,4	85,1	0,9	13,4	24,3	40,1
Olaszország	58,7	75,8	1,5	11,4	21,4	26,9
Ciprus	89,9	94,9	0,3	30,9	42,1	16,9
Lettország	42,6	62,3	3,5	3,7	9,9	53,1
Litvánia	53,2	75,6	2,7	8,8	18,2	46,6
Luxemburg	16,3	25,5	21,6	0,5	1,5	53,7
Magyarország	84,6	89,8	1,6	5,3	9,2	64,4
Málta	96,9	99,6	0,0	78,0	93,4	0,0
Hollandia	27,4	41,3	3,5	2,2	5,9	20,0
Ausztria	30,7	48,1	1,8	4,0	10,5	16,4
Lengyelország	54,4	76,0	0,8	13,0	28,2	21,1
Portugália	72,3	84,1	2,3	9,3	15,3	57,9
Románia	92,2	97,6	0,4	28,5	38,5	48,3
Szlovénia	59,8	83,6	0,2	21,0	45,8	7,0
Szlovákia	58,9	71,0	9,8	1,4	2,5	90,4
Finnország	6,1	17,3	8,2	0,4	2,4	30,9
Svédország	11,5	35,1	11,9	0,9	4,6	55,2
Egyesült Királyság	8,5	23,3	21,9	0,2	1,3	75,0
Norvégia	0,0	31,0	1,5	1,3	6,8	9,4

Forrás: Farm structure survey 2013 - main results, Eurostat. Data extracted in November 2015

vezetése alatt álló gazdaságot egy bizonyos minimális mérhetőségi határ felett, amelyet az egyes országok önállóan állapítanak meg (gazdaságküszöb Magyarországon az, amelynek termőterülete legalább 1500 m²) (*Farm Structure Statistics, 2015*).

Az 1. táblázat szerinti statisztikában 100 ha a mértékhatár. A metodika minden valószínűség szerint az alapító országok alapításkori kis- és közepes üzemi birtokszerkezetéből indult ki és vonta meg a határt 100 ha-nál. De a később csatlakozó Angliával – ahol már 100 ha körül kezdődtek a birtokméretek –, majd Németország egyesítésével és a keletnémet szövetkezetek több mint 50%-ának átalakult társasági gazdaságként történő megmaradásával, továbbá az újonnan csatlakozott volt szocialista országok nagyüzemeivel, illetve a nyugat-európai gazdaságméretek időközbeni emelkedésével jelentősen megnöttek az idők során a birtokméretek.

Mindezek következtében az EU-statisztika – bár megmaradt a korábbi definícióinál és módszertanánál is – mégis kénytelen volt a területi mértéknél korszerűbb teljesítménymértékre áttérni. A teljesítményt először a fedezeti hozzájárulással mérték, majd később, 2010-től a teljes termelési értékkel¹ (2. táblázat).

A 2. táblázatból látható, hogy bár a gazdaságok szám szerinti többsége a legtöbb országban a 15 000 EUR-nál kevesebbet termelők kategóriájában helyezkedik el, a gazdaságok által termelt érték többségét a 250 000 EUR-nál többet termelő gazdaságok hozzák létre.

A 2. táblázat forrása szerint az EU28-ban található 10,8 millió birtok (*holding*) közül 4,4 millió (40,2%) termelt kevesebbet 2000 EUR-nál, az összes termelésnek csupán 1%-át adva 2013-ban. Ugyanakkor a 2,4% 250 000 EUR-nál többet termelő birtok

termelte a teljes mezőgazdasági termelés értékének 51,7%-át.

A CSALÁDI GAZDÁLKODÁS ELŐMOZDÍTÁSA A MAGYAR TÖRVÉNYHOZÁS ÁLTAL

A gazdasági racionalitás és a történelmi előzmények társadalom- és tudatformáló hatásai ellenére új földosztás mellett döntött a politika az 1990-s években minden olyan volt szocialista országban, amelyben többségben voltak a mezőgazdasági nagyüzemek.

Magyarországon a mezőgazdasági föld privatizálására az első MDF-FKgP (Magyar Demokrata Fórum – Független Kisgazdapárt) koalíciós kormány a restitúció, azaz a vagyon-visszatérítés, a földosztás és a kárpótlási jegy alapján történő értékesítés keverékét választotta. Mindezekről az 1991 és 1994 között hozott ún. kárpótlási törvények rendelkeztek (lásd bővebben *Burgerné Gimes, 2010*).

Az 1994. évi LV. tv. – ún. földtörvény – azért különösen figyelemreméltó és meghatározó a mezőgazdaság további fejlődésére, mert törvénybe iktatta, hogy termelőszövetkezet, illetve gazdasági társaság tulajdonába nem kerülhet föld (bár azok megtarthatták a már meglévő földtulajdonukat, ami kb. 140 000 ha volt). A törvény a szövetkezet-, társaság- és nagygazdaság-ellenesség szelleméből fakadóan utóbbiak fejlődését, növekedését kívánta meggátolni. A törvény fennmaradt a három MSZP-SZDSZ (Magyar Szocialista Párt – Szabad Demokraták Szövetsége) koalíciós kormány 1994–1998, 2002–2006, 2006–2010) periódusai alatt is. Ugyanez a törvény a külföldi magánszemélyeket is kizárta abból a lehetőségből, hogy termőföld és védett természeti terület tulajdonjogát megszerezzék. A külföldi magánszemélyek földvásárlásának tiltása

¹ A standard termelési érték (*standard output*) a termelés (növény vagy állat) közvetlen támogatásmentes átlagértéke a gazdaság kapujában ha-ra vagy db állatra vetítve euróban. Minden termékre vonatkozik egy regionális érték az előző öt év átlaga alapján. Az érték a 2010-es összeírásban váltotta fel a standard fedezeti hozzájáruláson alapuló EUME (ESU) európai mértékegységet (*Farm Structure Statistics, 2014*).

2. táblázat
Gazdaságok számának és standard termelési értékének megoszlása eurókatóriánként
2013-ban

(M. e.: százalék)

Ország	Gazdaságok száma			Gazdaságok standard termelési értéke		
	0–7999	0–14 999	250 000– ≥500 000	<2000– 7999	<2000– 14 999	250 000– ≥500 000
	EUR					
EU28	69,1	78,1	2,4	5,0	8,2	51,7
Belgium	6,9	14,4	28,4	0,1	0,5	73,7
Bulgária	86,1	91,6	1,0	12,8	17,3	53,9
Cseh Köztársaság	33,3	50,6	10,1	0,8	2,0	83,6
Dánia	13,6	27,0	21,9	0,2	0,8	85,1
Németország	10,6	22,5	17,0	0,3	1,2	66,8
Észtország	71,9	80,5	2,2	3,6	6,2	64,6
Írország	37,5	56,1	1,5	3,9	9,7	22,3
Görögország	67,7	80,6	0,1	16,4	28,9	7,9
Spanyolország	55,0	68,2	2,4	4,2	8,1	45,2
Franciaország	13,4	20,9	13,0	0,5	1,2	50,7
Horvátország	69,5	84,0	0,3	16,8	29,0	21,8
Olaszország	46,9	62,2	2,6	3,8	7,8	45,9
Ciprus	82,4	89,2	0,8	11,5	16,8	43,8
Lettország	82,8	89,6	0,7	12,4	18,5	42,1
Litvánia	81,4	90,2	0,4	17,6	26,1	32,5
Luxemburg	10,6	17,3	20,7	0,3	1,0	54,5
Magyarország	83,1	88,2	0,5	10,8	15,7	51,1
Málta	81,1	87,5	0,4	12,4	19,6	22,7
Hollandia	10,0	19,4	36,0	0,2	0,5	84,9
Ausztria	34,2	48,1	1,6	3,0	6,9	17,3
Lengyelország	66,3	79,1	0,5	12,6	21,8	22,1
Portugália	76,5	85,3	1,0	10,7	16,3	37,0
Románia	94,9	98,1	0,1	43,9	53,9	23,6
Szlovénia	64,7	80,5	0,2	16,9	29,2	13,3
Szlovákia	71,3	80,2	5,3	2,7	4,0	84,1
Finnország	24,7	42,0	4,7	1,9	5,1	36,1
Svédország	41,1	56,6	6,6	2,1	4,3	64,4
Egyesült Királyság	27,0	38,7	12,1	0,8	1,9	66,0
Norvégia	14,3	31,3	5,4	0,9	3,4	40,8

Forrás: Farm structure survey, 2015

deklaráltan arra irányult, hogy a magyar föld ne kerülhessen idegen kézbe (*Burger, 2006*), illetőleg megakadályozza a külföldiek „spekulatív” földvásárlását. A külföldiek földvásárlásának tiltását fenntartották a kormányok az EU-ba való belépés után is – bár ott az áruk, a munkaerő és a tőke szabad áramlásának elve volt a tagországok között érvényben –, de a szabad földvásárlás érvényesítése alól Magyarországot több újonnan belépő volt szocialista országgal együtt, kérésükre időlegesen felmentették. A magyar mentesség 2014. április 30-án járt le. Ettől az időtől kezdve tagországi magánszemélyek is vehetnek különböző korlátozásokkal földet.² (Bár a nyugati határszáron van jó egynéhány – korábban is bérletként működő – főként német, osztrák és holland gazdaság, spekulatív földvásárlás inkább az olyan magyar állampolgárok részéről tapasztalható, akik a föld után járó és egyéb EU-támogatásokat kívánják megszerezni.)

A privatizációs törvények 300 ha-ban korlátozták az egyéni földtulajdont, ugyanakkor a szövetkezeti és társasági földek haszonbérletének maximumát 2500 ha-ban határozták meg. A további törvények, így a 2013-ban elfogadott földtörvény (2013. CCXII. törvény) és az azt 2015-ben módosító törvény, illetve törvénytervezet sem sokat változtatott a birtoklási korlátokon. A fenti új törvények kimondják, hogy szövetkezeti és társas gazdaság továbbra sem vehet földet. A földműves tulajdonában és bármilyen jogcímen használatában álló föld őstermelőként legfeljebb 50 hektár lehet és egyéni vállalkozóként legfeljebb háromszáz hektár nagyságú földet

birtokolhat. A birtokmaximumra vonatkozó szabály szerint a földműves és mezőgazdasági termelőszervezet a föld birtokát főszabályként legfeljebb 1200 hektár mértékig szerezheti meg. Ebbe bele kell számítani a már birtokában lévő föld területnagyságát is, vagyis mindazt, ami a tulajdonában, használatában vagy érvényes jogcímen a használatában áll. A kedvezményes birtokmaximumra vonatkozó szabály szerint állattartó telep üzemeltetője, továbbá a szántóföldi és kertészeti növényfajok vetőmagjának előállítója esetében a birtokmaximum mértéke 1800 hektár területnagyság lehet. A földbérleti maximum mértéke 1200 hektár, vagyis ez az államtól vagy bárki mástól haszonbérbe vehető földterület felső határa, e határ fölött csak különleges feltételek teljesülése esetén lehetséges földhasználat.

A módosító törvényjavaslatban általános indoklásként többek között az áll: „... a módosítások ideális birtokszerkezetként minél kisebb termőföldön minél nagyobb önfenntartó gazdálkodást, minél nagyobb foglalkoztatással megvalósuló, minél magasabb értéket képviselő (...) gazdaságokat tételeznek fel...”

Ezek a törvények vezettek többek között oda, hogy a birtoknövelés különféle csalafinta jogi és gazdasági megoldásokkal törjön utat magának – így például a családtagok és rokonok földtulajdonának egyesítésével, a külföldiek korábbi földszerzési zsebszerződéseivel és a később tárgyalandó külföldivel is vegyes társaságokat, vállalkozásokat, vállalatokat és magánbirtokokat egyesítő ún. agrárintegrációval.

² Az új földtörvények szerint (2013. CCXII. törvény és az azt 2015-ben módosító, részben elfogadott törvénytervezet) az a belföldi természetes személy vagy EU-tagállam, illetve az egységes piachoz külön szerződéssel kapcsolódó államok (Izland, Norvégia, Liechtenstein, Svájc) állampolgára szerezhethet tulajdonjogot, illetve hasznélvezeti jogot, aki a mező-, erdőgazdasági tevékenységet főfoglalkozásként, élethivatás-szerűen vagy mellékfoglalkozásként folytatja, és legalább középfokú mezőgazdasági vagy erdészeti szakirányú képzettséggel rendelkezik, vagy ennek hiányában a mezőgazdasági igazgatási szerv által igazoltan legalább három éve folytat Magyarországon mező-, erdőgazdasági tevékenységet, illetve az azokat kiegészítő tevékenységet. Földművesi regisztrációval kell rendelkeznie. Továbbá, akinek a tulajdonában álló vagy haszonbérleti ingatlanon nyilvántartásba vett székhelye, illetve tulajdonában álló ingatlanra bejelentett telephelye, tanyája, birtokközpontja szerinti település közigazgatási határáról legfeljebb húsz kilométer távolságra van. Vagyis földje a valós lakhelyétől nem lehet húsz kilométernél távolabb és 3 éve helyben lakik.

A PRIVATIZÁCIÓ HATÁSAI

A földprivatizálás eredményeképpen a magyar statisztikai adatok szerint 1,8 millióan váltak földtulajdonosá Magyarországon, átlag 4,4 ha tulajdonosi földterülettel. A tulajdonosok 11%-ának 1 ha-nál és 60%-ának 10 ha-nál kisebb lett a földtulajdona.

De többen már a privatizálás során is szereztek nagyobb birtokokat. Így például – bár a törvény szerint a földárveréseken csak az első kárpótlási jegytulajdonosok vehettek részt – sokan jelentkeztek összevásárolt családi vagy idegen jegyekkel azok nevében. A 300 hektáros birtokkorlát egyénekre és nem családokra vonatkozott. Egy család tulajdonában annyiszor lehetett 300 ha, ahány családtag tulajdonos volt a családban. Bérelt földön több száz ha-os, sőt 1000 ha-nál is nagyobb magángazdaságok jöttek létre, több nagy állatállománnyal.

A termelősövetkezetek egyéb, azaz nem földvagyonát üzletrészként (azaz részvényként) osztották szét a tagok, volt tagok és nyugdíjasok között.

Az új földtulajdonosok és részjegytulajdonosok jelentős része város lakó örökös lett, akiknek nem volt kapcsolata a mezőgazdasági termeléssel és földjüket többnyire bérbe adták. Az új földreform után a megmaradt termelősövetkezetek földjének 4/5-e és egyéb tulajdonának 60%-a került külső tulajdonosokhoz külső üzletrész formájában.

A termelősövetkezetek a termelősövetkezeti átmeneti törvénynek megfelelően a tagok önkéntes társulásával létesült szövetkezetekké alakulhattak át. Közülük elsősorban azok bomlottak fel, amelyek kedvezőtlen adottságú területeken működtek

és gyengén jövedelmeztek. A megmaradtak jelentős része különböző társasági formát öltött (a társasággá történő átalakulást előmozdította a termelősövetkezetek negatív megítélése, diszkriminációs kezelése, adóztatása és támogatása az 1998–2002-es FIDESZ (Fiatal Demokraták Szövetsége) – MDF – FKgP koalíciós kormány idején).³

AZ ÁLLAMI GAZDASÁGOK PRIVATIZÁCIÓJA

Külön fejezetet érdemel az állami gazdaságok magánosítása.

A rendszerváltáskor 129 állami gazdaság működött a mezőgazdasági terület 16%-án Magyarországon. Ezek első értékesítése – amely a cégek több mint háromnegyedét érintette – 1990 és 1994 között lezajlott. Területük 47%-át kárpótlási földárveréseken adták el, mivel a termelősövetkezeti föld nem mutatkozott elégnek a kárpótlásra. Az 1995-ös privatizációs törvény mellékletében végül 19 erdőgazdaság és 28 agrártársaság szerepelt mint tartósan állami tulajdonban tartandó vagyonelem. Az erdőgazdaságoknál száz százalék, a mezőgazdasági társaságokban 75 százalék, illetve 50 százalék plusz egy szavazat állami tulajdonrész megtartását írta elő a törvény. (Kivétel volt a ma is állami tulajdonú Tokaj Kereskedőház százszázalékos, illetve a bácsalmási gazdaság 25 százalék plusz egy szavazatos aránya.)

A megmaradt huszonnyolc állami gazdaság közül a kormánytöbbség 2000 végén – egy csatlakozó módosító indítvánnyal – tizenkilencet kiemelt, és így eladhatóvá tett, köztük az akkor már romokban heverő, az 1990-s évek végéig mintagazdaságként üzemelő Bábólna Rt.-t is.

³ Megjegyzendő, hogy a sokéves szövetkezettelenes propaganda hatására még az EU által ösztönzött és támogatott termelő és értékesítő szövetkezetekből (TÉSZ) is csak keveset sikerült szervezni Magyarországon. A nyugat-európai országokban sokkal nagyobb súlyú az egyéni termelők szövetkezeti szerveződése és ezen belül a TÉSZ-ek aránya is (*Székely – Pálkás, 2007*). A 2006-os adatok szerint például a szövetkezetek a zöldség-gyümölcs értékesítésnek Hollandiában, Belgiumban és Írországban 80-90, Nagy-Britanniában, Dániában, Franciaországban több mint 50, Olaszországban, Spanyolországban és Svédországban több mint 40%-át biztosították. Középes, 25-30% körüli volt a kibocsátásuk aránya Ausztriában és Németországban és igen kevés (Magyarországon kb. 15%) az újonnan csatlakozott országokban.

Ehhez hasonló, de már a szocialista kormány padsoraiból érkező módosító indítvány „szabadította fel” 2002 végén a többi agrárcég privatizációjának lehetőségét. 2003. január 1-jétől máig a kormány dönthet arról, mit tesz a korábban tartósan állami kézben tartani tervezett cégekkel, azaz a tartósan állami tulajdonban tartandó cégek törvényi meghatározása megszűnt.

A FIDESZ-kormány 2002-ben még leváltása előtt a 19 cég közül tizenkettőt különleges kedvezményekkel bérbe adott 50 és 90 évre – bár a törvényben előírt maximális bérleti idő 20 év volt.

Az említett szocialista törvénymódosítás nyomán 2003-ban a Medgyessy-kabinet az ÁPV Rt. (Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt.) kezelésében levő állami agrártársaságok közül újabb tizenegy magánosításának feltételeit biztosította. A cégek között volt a később darabokra bontott Bábolna Rt. is. A privatizáció nyílt versenytárgyalások alapján 20 éves bérletekre történt.

A későbbiekben az állami gazdaságok nagy része egészben vagy részekre bontva, pénzügyi befektetőkkel – többek között külföldiekkel – részvénytársasággá alakult.

A FIDESZ-KDNP kormány a 2010-es években a kis családi gazdaságok erősítésének jelszavával a még szabad állami földeket és a lejárt bérletek egy részét sorra bérbe adta – többek között egyes nemzeti parkokat is –, sok eddigi gazdaság – többek között a nemzetközileg ismert Kishantosi Vidékfejlesztési Központ (KVK) ökológiai gazdaság – és több állattenyésztő telep területének bérletét sem újítva meg.

A kis családi gazdaságok erősítésének jelszavában bízó körében azonban erélyes tiltakozást váltott ki, hogy nem azok kapták a bérletek többségét. *Ángyán (2016)* szerint a több mint 24 ezer fenti módon bérbe adott állami birtoktest közel 75%-át céges (rt., kft., bt.) és szövetkezeti formában működő nagybirtokok, továbbá külföldiek kapták.

2015 októberében a kormány 380 ezer ha, nagyobb részt bérelt, kisebb részben 3 ha

alatti állami föld eladásáról határozott, a parlamenttel azt „Földet a gazdáknak” projektként elfogadtatva. Az eladásokat 2016 második feléig végre is hajtották, szintén jórészt nagyobb birtoktesteket értékesítve és az előzőekhez hasonló tiltakozásokat kiváltva. *Kapronczai (2016)* az állami földek eladásáról a következőket írta:

„Az elmúlt néhány évben a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXXII. törvénnyel, majd az állami földek értékesítésével kapcsolatban szakmai és politikai viták alakultak ki. Ezek érthetők és magyarázhatók, hiszen a föld jellegében vagyonmegőrző, így megélhetési garanciát és társadalmi pozíciót jelent tulajdonosának. Korlátozott és monopolizálható termelési tényező, ezért a – nem mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó – vagyonos társadalmi rétegeknek is kiemelt céljai közé tartozik a földvagyonszerzés.

A 2015. év meghatározó birtokpolitikai története volt, hogy a Kormány kiterjesztette *Földet a gazdáknak* programját és annak részeként megkezdte a még állami tulajdonban lévő földek értékesítését. A deklaráltan elérni kívánt központi célt a következőképpen fogalmazták meg: »a nagyarányú földértékesítés célja, hogy a jelenleg életképes földműves gazdaságokat versenyképes családi gazdaságokká lehessen fejleszteni azáltal, hogy az állam jelentős földtulajdont juttat a földműves gazdáknak«. A megfogalmazott cél azonban összemos egy adott üzemi formát mint gazdálkodási formát (családi gazdaság) egy ettől jóval tágabb földművesi kör különböző jogi formában működő gazdaságaival. A program alapelveként említi, hogy »legfőbb célja a jelenleg életképes mezőgazdasági birtokok versenyképes méretűvé fejlesztése úgy, hogy a versenyképes üzemméret saját tulajdonú földekre alapuljon«. Ebben a megfogalmazásban is fellelhető az ellentmondás, hiszen szinonim fogalomként állítja egymás mellé a birtokot és az üzemet. Mindezen túl azonban azt sugallja,

hogya a kicsiből a közepes felé kíván építkezni, miközben egyéb rendelkezéseivel – földhasználati felső korlát, KAP-degresszivitás – éppen az önmagában versenyképes gazdaságokat jogilag bontja kisgazdaságokra.

Az állami tulajdonban lévő földek értékesítésének már a felvetését, a konkrét megvalósításának tervezetét pedig különösen heves szakmai-politikai »vihar« kísérette (...) kétségtelenül találhatók közöttük olyan elemek, amelyek szakmai indíttatásúak és valós kockázatokat jeleznek. Ilyenek például az állami földek haszonbérletben maradása lehetőséget biztosítana a birtokpolitikai irányelvek támogatására, az agrárpolitikai, illetve élelmezésbiztonsági elképzelések megalapozására (bár a rendszerváltás utáni időszakban – kormányciklusoktól függetlenül – senki sem dolgozott ki stratégiát ennek megvalósítására, hogyanjára)...

A földtulajdoni és képesítési (minimum ezüst- és aranykalászos gazda) korlátok ellenére a családtagok és rokonok együttes földvásárlásai révén nagyszámú ezer ha-nál is nagyobb egyéni birtok jött létre. A társas gazdaságok együttesen irányított területe pedig sok esetben több ezer ha-os.

MAGYARORSZÁG JELENLEGI BIRTOKSZERKEZETE

A rendelkezésre álló 2013. évi gazdaságszerkezeti összeírás összefoglalásában a következők szerepelnek: „2010-ben és 2013-ban a gazdaságok egyaránt 4,6 millió hektár mezőgazdasági területet használtak. A szervezetek és egyéni gazdaságok földhasználatának megoszlása 46-54% arányú volt. A gazdasági szervezetek átlagos mezőgazdasági területe 2013-ban 310, az egyéni gazdaságoké 5,5 hektár volt (...) A gazdasági szervezetek 3,0%-a, az egyéni gazdaságok kétharmada 1 hektárnál kisebb mezőgazdasági területet művelt. Az előbbieknél a legtöbben 20–50 hektár közötti területen gazdálkodtak, utóbbiak többsége 1 hektár alatti területtel rendelkező gazdálkodó volt. Az összes szervezetszám negyedét

adó, 300 hektárt meghaladó gazdaságok a szervezetekhez tartozó föld 85%-át művelték 2013-ban. Az egyéni gazdaságok összes mezőgazdasági területének 76%-át a 10–300 hektáron gazdálkodók (a gazdaságok 10%-a) használták” (*A gazdaságok jellemzői, 2015*).

A privatizálás utáni 1991. évi 6460 ezer és az 1992. évi 6136 ezer ha mezőgazdasági területen létrejött 4,4 ha-os birtokátlagról 2013-ra 10 ha-ra nőtt az átlag a 4600 ezer hektárra csökkent területen. (A mezőgazdasági terület évről évre zsugorodott a statisztikák szerint, részben a kisgazdaságok fokozatos megszűnése, részben a más célokra történő igénybevétel miatt.) De az egyéni birtokok átlaga ugyanakkor csak 5,5 ha-ra emelkedett.

Más képet kapunk azonban, ha az átlagok mögé nézünk.

A KSH egyéni és szervezeti statisztikai besorolásai még a szocialista nagyüzemi gazdálkodás idejéből származnak. A szocialista mezőgazdasági nagyüzemeket neveztek szervezeteknek, az egyénileg művelteket pedig – még ha azok a nagyüzemek tulajdonában voltak is, mint például a háztáji gazdaságok – egyénieknek. A fogalmak rendszerváltás utáni megtartása ma már értelmezési zavarokhoz vezethet. A gazdálkodási forma sokszor keveredik a tulajdonformával. A KSH meghatározásai szerint:

Egyéni gazdaság: a mezőgazdasági tevékenységet folytató háztartás és az adószámmal rendelkező egyéni vállalkozás által működtetett gazdaság. Az egyéni gazdaság esetében a hivatal a FAO családi gazdaság meghatározásából indul ki (*Small and large farms, 2016*), amely szerint egyéni az olyan gazdaság, amelyet a családi háztartás vezet és működtet. Amíg az EU ma már a gazdaság (farm) megfigyelési határát 5 ha-ban minimalizálja, addig nálunk, mint említettük – valószínűleg még a termelőszövetkezeti háztáji gazdálkodás megfigyelési minimumának maradványaként – azt 1500 m² termőterületben (1 ha = 10 000 m²) és néhány állatban határozza meg.

Viszont az összeírás módszertani leírása szerint külön körben figyelték meg azokat a kiemelt egyéni gazdaságokat, amelyek legalább 150 szarvasmarhát, 300 sertést, 25 lovat, 500 juhot, nagyobb létszámú egyéb állatot, 250 hektár szántót, 17 hektár szőlőt, 20 hektár gyümölcsöst, 100 hektár erdőt, 150 hektár gyeget tartanak, illetőleg birtokolnak. Megjegyzik, hogy nagyobb állatállomány általában a 300 ha feletti egyéni gazdaságokban van.

Gazdasági szervezetek esetében a módszertan szerint az összeírás kiterjedt a Magyarország területén mezőgazdasági tevékenységet fő- vagy másodlagos tevékenységként folytató

– jogi személyiségű társas vállalkozásokra (ezek jogilag egyszemélyes társaságok is lehetnek, gazdálkodási forma szerint azonban valójában egyéni gazdaságok);

– jogi személyiség nélküli társas vállalkozásokra (gyanítható, hogy ezek között is vannak egyénileg gazdálkodók);

– költségvetési szervekre és intézményeire; és

– nonprofit szervezetekre, függetlenül azok ágazati besorolásától.

A birtokszerkezetet nagyobb részletességgel a gazdaságszerkezeti összeírás Excel táblái mutatják (3. táblázat).

A 3. táblázat szerint míg a gazdasági szervezetek átlagos területe 308, a egyénieké 5,4 és az összesé 10,1 ha, addig a 100 ha-tól 2500 ha-ig terjedőké, illetve a gazdasági szervezetek esetében az afölöttieké 700,9, 191,4 és 387,3 ha.

A 100 ha feletti gazdasági szervezetek a terület 95%-át, az egyéni gazdaságok kis számuk ellenére 37%-át foglalják el, az összes gazdaság pedig 64%-át (4. táblázat).

A 100 ha-os birtokhatár ma már Magyarországon sem iránymutató, mivel a piacra termelő termelékeny gazdaságok jelentős része ennél nagyobb. Nálunk is többet mond a gazdaságok által létrehozott termelési érték (5. táblázat).

Az 5. táblázatból látható, hogy a 250 000 EUR-nál többet termelő gazdasági szervezetek foglalják el mezőgazdasági területük 79%-át, az egyéniek területének 65%-a pedig a közepes, 150 000–250 000 EUR-t termelőkére jut, bár számarányuk csak 6,6%. Úgy tűnik tehát, hogy az önállóan gazdálkodó – a KSH által is külön körben megfigyelt 250–300 ha körüli és jelentős állatállománnyal rendelkező – közepes nagyságú egyéni gazdaságok termelik meg az egyéni mezőgazdasági termelési érték zömét.

3. táblázat

A magyar gazdaságok átlagos területe 2013-ban

(M. e.: ha)

Hektár	Gazdasági szervezet	Egyéni gazdaság	Összes
<0,10–2500≤	307,9	5,4	10,1
100–2499,99*	..	191,4	..
100–2500≤	700,9	..	387,3

Megjegyzés: * Az Excel táblák szerint 2500 ha-nál nincs nagyobb egyéni gazdaság, ezért került külön kategóriába ebben a táblázatban.

Forrás: 2013. évi Gazdaságszerkezeti összeírás KSH Excel táblák adataiból számítva

4. táblázat

100 ha feletti magyar gazdaságok az összes %-ában

Gazdasági szervezetek		Egyéni gazdaságok		Összes gazdaság	
száma	területe	száma	területe	száma	területe
41,8	95,1	1,0	36,8	1,7	64,2

Forrás: 2013. évi Gazdaságszerkezeti összeírás KSH Excel táblák adataiból számítva

5. táblázat
Mezőgazdasági területet használó magyar gazdaságok száma és területe standard termelési érték kategóriák szerint az összes százalékában

Standard termelési érték, EUR	Gazdasági szervezetek		Egyéni gazdaságok	
	száma db, %	ha, %	száma db, %	ha, %
<500–7999	20,4	0,8	88,2	19,6
<500–14 999	29,4	1,4	93,3	30,8
15 000–249 999	27,4	19,6	6,6	65,3
250 000–2 999 999*	6,7	3,9
250 000–3 000 000≤	22,7	79,1	–	–

Megjegyzés: * Az egyéni gazdaságok csak 300 000 EUR határig szerepelnek a KSH-adatokban.

A nem csak mezőgazdasági tevékenységet végző standard termelési érték szerint besorolt gazdasági szervezetek száma jóval magasabb, mint a mezőgazdasági területet használóké. Az összes gazdasági szervezet száma 8798, a mezőgazdasági területet használóké 6839 (a különbség 29%). Előbbiek feltételezhetően magukban foglalják az erdészeti, halászati, vadászati, illetőleg a csak értékesítő, feldolgozó, szolgáltató stb. szervezeteket is. Az egyéni gazdaságok esetében kisebb a különbség, csak 8% (az előzőek száma 482 517, az utóbbiaké 446 229).

.. nincs adat

Forrás: 2013. évi Gazdaságszerkezeti Összeírás Excel táblázatai

6. táblázat
A bérelt terület aránya a használt mezőgazdasági területről 2013-ban
(M. e.: százalék)

Hektár	Gazdasági szervezetek	Egyéni gazdaságok	Összes
<1–99,99	68,6	15,9	19,1
100–199,99	84,5	32,7	43,5
200–299,99	89,7	44,4	56,3
300–499,99	89,7	42,1	70,2
500–999,99	92,0	50,1	87,5
1000–2499,99	92,0	86,4	91,9
2500≤	83,1	..	83,1
Összesen	88,0	24,5	53,9

Megjegyzés: .. nincs adat

Forrás: KSH Vidékfejlesztési, mezőgazdasági és környezeti statisztikai főosztály közlése

A bérlet mindkét szervezeti kategóriánál számottevő és birtoknövelő tényező (6. táblázat).

A gazdasági szervezetek 90% körüli területének bérlete nem meglepő, hiszen nagy részüknek jogszerűen nem lehet földtulajdona. Figyelemreméltó viszont, hogy a 200 és 300 ha közötti egyéni gazdaságok már területük 44, az 500 és 1000 ha közöttiek

pedig 50, és az 1000 ha felettiak már birtokuknak 86 százalékát bérelik a termelési lehetőségeik növelése érdekében.

A fenti táblázatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kis számban lévő, de viszonylag nagy területű és nagy értéket előállító gazdaságok foglalják el a magyar mezőgazdasági terület nagyobb részét, nemcsak a tulajdoni forma szerinti

gazdasági szervezetek, hanem az egyéni gazdaságok vonatkozásában is.

AZ AGRÁRINTEGRÁCIÓ

A termelészövetkezetek 1990-es évekbeli kényszerű részvénytársaságokká alakulása, majd a privatizált állami gazdaságoké vonzani kezdte az üzleti befektetőket. Ez a vonzalom felerősödött az Európai Unió bőkezű földhasználat után járó és egyéb mezőgazdasági támogatásainak növekedésével. Több óriásvállalat, vállalati konglomerátum alakult ki.

Az integráció szakkifejezést sok mindenre használták már a mezőgazdaságban. Ismerünk horizontális integrációt, amelyben azonos termelési típusú gazdasági egységek egyesülnek vagy valamilyen módon összehangolják gazdálkodásukat, illetve vertikálisat, amelyben egymásra épülhetnek az alapanyag-termelők, a számukra termelőeszközöket gyártók, illetőleg az alapanyagok feldolgozását és értékesítését végzők. A szocializmusban integrációnak nevezték a háztáji és egyéb kisgazdaságok termelésének nagyüzemek általi összehangolását, számukra tanácsadásnyújtást, termelőeszközök rendelkezésükre bocsátását, termékeik közös értékesítését. Az ún. termelési rendszerek technikai és technológiai integrációk voltak, amelyekben egy-egy állami gazdaság adta át a termelészövetkezeteknek az általa alkalmazott fejlett technológiát és technikát.

Agrárintegrációnak (hálózatosodásnak is) nevezik ma Magyarországon a több birtokból, több vállalatból, több tulajdonból alakult és közösen irányított társaságokat. Ezekben helyet kaphatnak a különböző mezőgazdasági ágazatok – szántóföldi termelés, állattenyésztés, kertészet, szőlő- és bortermelés stb. –, élelmiszer-termelő üzemek, élelmiszer-értékesítés, termelőeszköz-értékesítés, kis- és nagykereskedelem, esetleg mezőgazdasági és ipari termékekkel történő külkereskedelem, különféle mezőgazdaságon kívüli ipari vállalkozásokat és

mezőgazdasági, gépi és ipari szolgáltatásokat. Minél nagyobb egy társaság, minél több vállalatot és vállalkozást egyesít, annál több tevékenységet foglal rendszerint magában. Egyesülhet bennük a horizontális és vertikális integrációnak mindenféle fajtája és formája. Az ilyen társaságokban a fő részvényesek sok esetben pénzügyi befektetők.

Az agrárintegrációk általában nagy, több vállalkozással összeadódott birtoktestekkel rendelkeznek. Jellegzetes vonásuk többnyire az is, hogy valamilyen formában kisbirtokokat is integrálnak a közös gazdálkodásba. Ma már általában nem olyan módon, ahogyan a szocialista nagyüzemek integrálták a háztáji gazdaságokat, megtartva azok háztáji jellegét, hanem úgy, hogy az egyéni birtokok sok esetben gyakorlatilag a nagybirtokok közös művelésű részeivé válnak. Megmaradnak ugyan a telekkönyvbe bejegyzett tulajdonként, de közösen művelve lényegében a nagybirtokok részét képezik.

Mint a privatizációs fejezetben említettük, az 1990-es évek privatizációjakor a megmaradt termelészövetkezetek földjének 4/5-e és egyéb tulajdonának 60%-a került külső tulajdonosokhoz külső üzletrész formájában. A társaságokká átalakult szövetkezetek vagy bérlik a külső tulajdonosoktól ezeket a földeket vagy a társaság részvényeseivé teszik őket, vagy vegyesen alkalmazzák a bérletet és a részvényes formát. Hasonlóan járhatnak el az átalakult volt szövetkezetek megmaradt tagjaik föld- és részjegytulajdonaival is. De az állami gazdaságokból alakult társaságok is – amellet, hogy földjük nagy részét az államtól bérlik – hasonló módon olvaszthatják magukba, azaz integrálhatják a környező kisbirtokokat, földjüket bérelve vagy/és részvényessé téve azokat. A birtokok több egységből, több hasonló és különböző vállalatból és több magánbirtokból álló együttes, közös irányítás alatt álló mezőgazdasági és termőterülete ily módon több ezer hektáros is lehet, nem hágva át a törvényes birtokkorlátokat.

A volt állami gazdaságok államtól bérelt és integrált területei és a volt téveszek bérelt és szintén integrált területei közös holdingba is kerülhetnek (lásd például a KITE Zrt. és a Bonafarm Zrt. egyesülését).

A kisebb, főként volt termelőszövetkezetekből alakult társaságokban a földvásárlási tilalom is elmozdíthatja több gazdaság összevonását, mert ily módon tehetnek szert nagyobb területre (például az állatok takarmányellátásához szükségesre).

De nemcsak szövetkezetek és állami gazdaságok utódszervezetei integrálhatják magukba a magánbirtokokat, hanem a magántulajdonú gazdaságok is egyesülhetnek társaságokat alakítva és más magángazdaságokkal ún. integrációban termeltetve, illetve azokat a gazdálkodásukba valamilyen más módon – például közös kereskedelemmel – bevonva. Majd minden társaságra jellemző a jövedelmezőséget növelő többféle, a mezőgazdasági alapterveken kívüli tevékenység is.

Bemutatjuk néhány véletlenszerűen kiválasztott agrárintegrációs vagy integrációval is bővülő, szövetkezetekből és állami gazdaságokból alakult és magántulajdonú társaság birtokviszonyait, saját honlapjaik és saját meghatározásaik alapján. Egyes honlapok 2-3 évesek is lehetnek, de ez a nagyságrendeken nem változtat.

Termelőszövetkezetekből és állami gazdaságokból alakult társaságok:

KITE Zrt., Nádudvar (Hajdu-Bihar megye): Szántóterülete közel 1,4 millió hektár. Ez a magyarországi szántóterületek 30%-a. 10 000 termelőt integrál. A vállalat egész Magyarország területén jelen van (<http://www.kite.hu/>).

Bonafarm Zrt., Budapest: 2015-től a KITE agrárintegrátor cég 1,5 millió hektárnyi mezőgazdasági területtel a Bonafarm-csoport tulajdonosi körébe került (*agrarszektor.hu*, 2015. július 29.). Előtte 30 000 ha termőföldön folyt a termelés – a Dalmand Zrt. 10 667,1407 hektár, a Bóly Zrt. 14 747,9702 hektár állami földterületet használ és 220 ha a halastava (<http://www.bonafarmcsoport.hu/bonafarm-csoport/>).

Solum Mezőgazdasági, Ipari és Kereskedelmi Zrt.,

Komárom (Komárom-Esztergom megye): Szántóterülete 1530 hektár körüli, ebből 1000 hektár intenzíven öntözött. A teljes terület kisebb része saját, nagyobb részben bérelt. A társaság 160-170 földtulajdonos bérebeadóval áll kapcsolatban. A saját használatban lévő területen felül évente 150-200 hektáron integrálja a termelést (http://www.solum.hu/solum_bemutakozas.html).

Jászapáti 2000 Mezőgazdasági Zrt., Jászapáti (Jász-Nagykun-Szolnok megye): A részvénytársaság 4300 hektárnyi szántóterületen helyezkedik el, amelyhez még közel 30 000 hektár integrált terület társul. Vonzáskörzetében 32 településen végez integrációs tevékenységet (*Mezőgazdasági rt\Jászapáti 2000_Mg_ZRt.htm*).

Magántulajdonú társaságok:

Hód-Mezőgazda Zrt., Hódmezővásárhely (Csongrád megye): Mintegy 5300 ha szántó és 1000 ha gyepterülettel rendelkezik. A vetőmag-integrációban partnereivel annyi hibridkukorica-vetőmagot állít elő, amely Magyarország kukoricatermő területének 25-30%-ára elegendő (<http://www.hodmezogazda.hu/hu/rolunk>).

Stabák Agroline Mezőgazdasági Termelő, Kereskedő és Szolgáltató Korlátolt Felelősségű Társaság, Szarvas (Békés megye): A vállalkozás 100%-a magántulajdon, családi vállalkozás. Jelenleg a kft. által művelt terület 5000 ha, ebből saját termelést végez bérelt földön és termeltetést mezőgazdasági szolgáltatással, anyagbiztosítással, szaktanácsadással (*Mezőgazdasági Kft\Stabák Agroline Kft.htm*).

Egervölgye Agrár Kft., Maklár (Heves megye): Bérelt területe 1400 hektár, az integrációban művelt területek pedig 400 hektár (*Mezőgazdasági Kft\Egervölgye Agrár Kft__hu-.mht*).

Agro-Gyöngy Mezőgazdasági Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Detk (Heves megye): A magántulajdonú kft. területén évente változóan, kb. 5000 ha-on szántóföldi kultúrák termeltetése és integrálása folyik (*Mezőgazdasági Kft\Agro-Gyöngy Mezőgazdasági Kereskedelmi és Szolgáltató Kft_« Agro-Gyöngy Kft__hu-.mht*).

Lajtamag Mezőgazdasági Termelő, Szolgáltató és Kereskedelmi Kft., Mosonudvar (Győr-Moson-Sopron megye): A kft. német magántulajdonú társaság, 300 partnere van és 12 000 ha területen termel, főként vetőmagot (<http://www.lajtamag.hu/de>).

SIMON Mezőgazdasági Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Hantos (Fejér megye): A vállalkozás három testvéré, 2900 ha területen végez szántóföldi növénytermesztést és vetőmag-előállítás (http://www.simon-kft.hu/kapcsolat.html).

Csak néhány társaságot mutattam be példaként a sok magyarországi nagybirtok közül. Nemcsak arra kívántam rámutatni általuk, hogy a nagybirtokok jelentős szerepet játszanak a magyar mezőgazdaságban, hanem arra is, hogy a statisztikában létező nagyszámú – bár csekély mezőgazdasági területet elfoglaló – kisbirtok jelentős része – nagy valószínűséggel – nem gazdálkodik önállóan, hanem ők is valamilyen formájú integrált részét képezik a nagyobb birtokoknak.

KÖVETKEZTETÉSEK

A statisztikai adatokból és a vállalati vizsgálatokból úgy tűnik, hogy az uralkodóan hangoztatott politikai szándékok és ideológiai alátámasztásuk ellenére Magyarország nem lett a kis családi gazdaságok hazája. A kis családi gazdaságok – bár számuk viszonylag nagy – csak igen kis részét foglalják el a mezőgazdasági területnek. Közülük is igen sok az olyan, amely valószínűleg nem működik önállóan, hanem tevékenységével a nagyobb gazdaságokba integrálódik. Az életképes önálló egyéni gazdaságok többnyire 100 ha-on felüliek – közülük többen 300-tól 1000 ha-nál is nagyobb területtel

rendelkeznek –, és mindössze az egyéni gazdaságok 1 százalékát képezve, területük 37%-át foglalják el. Nem egész 7%-uk standard termelési értéke 15 000–250 000 EUR közötti és az egyéni mezőgazdasági terület 65%-át teszi ki.

A statisztika által szervezeteknek nevezett, többnyire volt termelősövetkezetekből és állami gazdaságokból alakult, bérelt területen gazdálkodó társaságok 23%-a területük 79%-án 2 500 000 EUR standard termelési értéknél többet termel.

A társaságok közül igen sok az 1000 ha-tól több százezer ha-ig terjedő ún. agrár-integrációs társaság – közöttük magántulajdonú társaságok is –, amelyekben helyet kaphatnak a magánkisbirtok-tulajdonoktól kezdve a különböző vállalati tulajdonok, közöttük mezőgazdaságiak, élelmiszer-feldolgozók, élelmiszer- és egyéb értékesítők, kis és nagykereskedők, külkereskedők stb. és különféle szolgáltatók. Részvénytársasági alakulataikban több esetben nagy pénzügyi befektetők a legnagyobb részvénytulajdonosok.

Tanulmányomban nem véleményt kívántam formálni a magyar mezőgazdaság birtokviszonyairól, csupán helyzetképet adni. Csak távolról ismerem a többi volt európai szocialista ország mezőgazdaságát, de úgy látom, hogy többségükben a magyaréhoz hasonló modell szerint alakultak és fejlődnek a birtokviszonyok.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) *Agricultural census* (2013): 2010 - main results, Eurostat. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_census_2010_-_main_results – (2) *Agriculture statistics* (2016): - family farming in the EU. Eurostat. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agriculture_statistics_-_family_farming_in_the_EU – (3) ÁNGYÁN J. (2016): Állami földprivatizáció – intézményesített földablás II. Megyei elemzések. (Zárójelentések az állami földprivatizációs rendszer valós értékeléséhez.) Fejér megye. December 5. http://www.greenpeace.org/hungary/Global/hungary/kampanyok/foodforlife/foldarveresek/Angyan-jelentes_Foldarveresek_Fejer.pdf – (4) BURGER A. (2006): Why is the Issue of Land Ownership still of major concern in East Central European (ECE) Transitional Countries and particularly in Hungary? *Land Use Policy*, 23 (4) 571–579. pp. – (5) BURGERNÉ GIMES A. (2010): *Az Európai Unióba újonnan belépett és jelölt országok gazdasága*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs – (6) DEININGER, K. (1995): Collective Agricultural Production: „A Solution for Transition Economies?” *World Development*, 23 1317–1334. pp. – (7) DJURFELDT,

- G. (1996): Defining and Operationalizing Family Farm from Sociological Perspective. *Sociologia Ruralis*, 36 (3) 340–355. pp. – (8) Eurostat Pocketbooks: *Agriculture, forestry and fishery statistics*. (2013) – (9) *Farm structure statistics 2014* (2015), Eurostat. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Farm_structure_statistics – (10) *Farm structure survey 2013* (2015) - main results, Eurostat. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Farm_structure_survey_2013_-_main_results – (11) *A gazdaságok jellemzői a 2013. évi gazdaságszerkezeti összeírás alapján*. KSH, 2015. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/gszo/gazdjell_gszo13.pdf – (12) KAPRONCZAI I. (2016): A magyar agrárgazdaság helyzete napjainkban. *Gazdálkodás*, 60 (5) 369–427. pp. – (13) LERMAN, Z. (2001): Agriculture in Transition Economies: From Common Heritage to Divergence. *Agricultural Economics*, 26 95–114. pp. – (14) LERMAN, Z. – CSAKI, Cs. – FEDER, G. (2004): *Agriculture in Transition. Land Policies and Evolving Farm Structures in Post-Soviet Countries*. Lexington Books, Lanham – (15) MATHIJS, E. – VRANKEN, L. (2000): *Farm Restructuring and Efficiency in Transition: Evidence from Bulgaria and Hungary*. Prepared for presentation to the American Agricultural Economics Association 2000 Annual Meeting, Tampa FL, Juli 30 - August 2 – (16) Schmitt, G. (1989): Warum ist Landwirtschaft überwiegend „bauerliche Familienwirtschaft“? *Berichte über Landwirtschaft*, 67 161–219. pp. – (17) SCHMITT, G. (1991): Why is the agriculture of advanced Western economies still organized by family farms? Will this continue to be so in the future? *European Review of Agricultural Economics*, 18 443–458. pp. – (18) SCHMITT, G. (1993): Why Collectivization of Agriculture in Socialist Countries has Failed: A Transaction Cost Approach. In CSAKI, Cs – KISLEV, Y. (eds.): *Agricultural Cooperatives in Transition*. Boulder CO, Westview – (19) SCHMITT, G. – SCHULZ-GREVE, W. – LE, M. H. (1996): Familien und/oder Lohnarbeitskräfte in der Landwirtschaft? Das ist hier die Frage. *Berichte über Landwirtschaft*, 74 211–231. pp. – (20) *Small and large farms in the EU* (2016) - statistics from the farm structure survey, Eurostat. – (21) SWINNEN, J. F. M. – MATHIJS, E. (1997): Agricultural privatisation, land reform and farms restructuring in Central and Eastern Europe: A comparative analysis. 333–373. pp. In SWINNEN, J. F. M. – BUCKWELL, A. – MATHIJS, E. (eds.): *Agricultural Privatisation, Land Reform and Farm Restructuring in Central and Eastern Europe*. Ashgate Aldershot – (22) SZÉKELY Cs. – PÁLINKÁS P. (2007): A hazai mezőgazdasági vállalkozások menedzsmentje európai összehasonlításban. *Gazdálkodás*, 51 (6) 3–15. pp.

Summary

SMALL AND LARGE FARMS IN HUNGARY – AGRO INTEGRATION: A HISTORICAL OVERVIEW

By: Burger, Anna

Keywords: agriculture, agro integration, land tenure.

JEL Classification: Q1, Q10, Q14.

In most transition countries, the first newly elected governments decided on promoting the change from large scale agriculture to small scale family farming, following the West European model. Their political decisions were supported by internal and international advisers. Small properties were created by the agricultural privatizations and the maximum farm sizes were legally limited. Different restrictions were also introduced against exceeding these limits. These limitations are still in force in Hungary. However, the real development has significantly differed from the original political intentions. In many countries, among them in Hungary, large farms survived or revived. One reason of this was that the historical development of farming was quite different from that of West Europe. Small farming had not much tradition in these countries. Before the decades of Socialism, large estates were dominant for centuries and then generations grew up without possessing the skills needed for small farming. In the more developed socialist countries large farms became well equipped during the time, their productivity grew and could ensure better living conditions for many labourers than their fathers and grandfathers had. It must be mentioned that at the time of transition there was a shift towards larger farms in many West European countries as well, owing to higher productivity requirements. The other reasons of the revival of large farms – at least in Hungary - were the deficiencies of legislation. The limit of farm size was applied for instance to persons and not to families. Furthermore, large areas of land also could be rented from owners who did not farm on their new properties. Many cooperative farms survived and formed companies while state farms transformed into private companies as well. Later, many agricultural companies, food processing and other firms, domestic and foreign trade enterprises, servicing firms, etc. were united by large shareholder investors in huge joint-stock companies. They are called agro integrations. A closer inspection of individual companies shows, that while they may belong to various shareholders, they have a common leadership and farm on hundreds of thousands hectares with large amounts of live stock. In general, these farms also integrate many small holdings, either in the form of renting or in some other manner. This model of large estates is very likely to be similar in some other former Socialist countries in the region.